

УДК 821.111.09Шек:393

Ірина Павленко

<https://orcid.org/0000-0003-0676-1153>

«ВИ Ж ЗНАЄТЕ, НЕПЕВНА В НЕЇ СМЕРТЬ»: СМЕРТЬ ОФЕЛІЇ У СВІТЛІ НАРОДНОЇ ТАНАТОЛОГІЇ

Пропонована стаття спирається на засадничі ідеї Ф. Ар'єса щодо зміни уявлень про смерть та, відповідно, всього, що пов'язане з підготовкою до неї та її ритуалізацією; на висловлену в роботах з культурної антропології, археології, етнології, історії думку про необхідність дослідження дискурсу смерті за допомогою міждисциплінарного інструментарію; втілення такої можливості у літературознавчих розвідках, пов'язаних з інтерпретацією смерті шекспірівської героїні. Мета статті – проаналізувати смерть Офелії у світлі традиційної танатології. Новизна дослідження полягає у переакцентуванні уваги з питання «як загинула?» на питання «чому не рятували?» та «чому так поховали?», що мотивувало залучення не лише історичного й літературознавчого, але й фольклорно-етнологічного, історичного контексту, прочитання поведінки героїні крізь призму побутової культури та звичаєвості Англії часів Шекспіра. Інтерпретація смерті та поховання Офелії зумовлена твердженнями англійських етнологів про існування традиційних пожертв водоймам, які призводили до частих смертей, від яких не рятували, вважаючи закономірними. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що амбівалентне ставлення персонажів до смерті та характер поховання Офелії мотивовані традиційним ставленням до потопельників, яке впродовж віків було закріплене у законодавстві, де смерть від води могла розглядатися за певних умов як самогубство; незалежний від людини трагічний випадок; як непевна, сумнівна. Останній випадок розглядається як традиція пожертви водоймам, через що дівчина не чинила опору долі, свідок/свідки дозволили їй втопитися, а священник не погодився виконувати повний церковний обряд поховання. Аналіз шекспірівських творів у світлі фольклорно-етнологічних свідчень та сучасних знань про культуру шекспірівської доби загалом дає можливість дешифрувати зрозумілі сучасникам і напівпрозорі або й непрозорі для нас коди літературної спадщини Великого Барда.

Ключові слова: Шекспір, Офелія, міждисциплінарність, інтерпретація, культурний контекст, народна традиція, обряд, смерть, поховання, потопельник, танатологія.

DOI 10.34079/2415-3168-2025-18-32-58-67

Постановка проблеми. Трагедія В. Шекспіра «Гамлет», як і все, що пов'язане з життям та творчістю Великого Барда, постійно приваблювала увагу дослідників, багаторазово тлумачилася літературознавцями, режисерами та акторами, ставала матеріалом для досліджень істориків, психологів тощо, але, як і будь-який дійсно геніальний твір, постійно надихає на нові інтерпретації закладених сенсів.

Навколо п'єси постійно точаться дискусії, зокрема про почуття Гамлета та Офелії, характер смерті дівчини, яка сприймається як самогубство тощо. У статті про танатологічні мотиви та топоси у трагедії В. Шекспіра «Гамлет» звернено увагу на доцільність апеляції до народної традиції для прояснення деяких моментів п'єси, зокрема пов'язаних із поведінкою Привида та Гамлета. У ній зазначена мета – «розпочати аналіз танатологічних мотивів та топосів трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у

світлі традиційних уявлень про смерть та загробне буття з урахуванням тісного співіснування у свідомості та обряді народної й церковної традиції, зв'язок яких у різний час та в різних країнах виявлявся по-різному» (Павленко, 2023). Пропонована розвідка є продовженням дослідження, що спирається перш за все на засадничі ідеї Ф. Ар'єса щодо зміни уявлень про смерть та, відповідно, всього, що пов'язане з підготовкою до неї та її ритуалізацією (Ariès, 1977, с. 45).

Про можливість та необхідність досліджувати дискурс смерті за допомогою міждисциплінарного інструментарію у гуманітаристиці говориться все частіше. Наприклад, Сара Тарлоу стверджує, що звернення до дослідження постсередньовічних традицій, пов'язаних зі смертю та похованням, може бути у міждисциплінарній площині та / або предметом окремого дослідження в археології, теології, фольклористиці (Tarlow, 2013). Цю перспективу Роберта Гілкріст екстраполює й на вивчення середньовічних поховальних практик, «які все більше розуміються як складні та інколи суперечливі духовні стратегії, починаючи від ортодоксальності церковного поховання до **різноманітності народних практик, інтегрованих із живою релігією** (виділено мною - І.П.)» (Gilchrist, 2020). Доцільно звернутися до можливостей міждисциплінарного аналізу для осмислення смерті в художній літературі, п'єсах Шекспіра зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом думка про зміни у традиціях та семіотичі поховального обряду знаходить відгук у багатьох виданнях, що стосуються питань археології, історії, культурології, розширюється уявлення про особливості поховальної традиції у пізньому середньовіччі та в період ренесансу, тому формується знання про те, які обряди бачив і вважав нормою чи відхиленням від неї Великий Бард, а отже виникає широке міждисциплінарне тло для дослідження полемічних (і не лише) питань п'єси. Так, наприклад, у дослідженнях англійських поховань епохи середньовіччя зустрічаються твердження, що сам процес похорону оформлювався як «театр для живих» (Williams, 2006), Роберта Гілкріст вважає можливим існування такої традиції у Великобританії й в пізньому середньовіччі (Gilchrist, 2022). Шарлота Стенфорд стверджує, що похорон, а не фактичний момент смерті був часом, коли живі зазнавали найвищої втрати. Можливо, саме така традиція зберігалася й пізніше та пояснює «театралізацію» сцени прощання з Офелією та своєрідне змагання у декларації любові між Гамлетом та Лаертом.

Танатологічні мотиви досліджуваного твору все частіше стають предметом міждисциплінарних досліджень, що зумовлено основними тенденціями сучасної гуманітаристики. Наприклад, ставлення до смерті героїні пояснюється через дитячі враження Великого Барда від наглої смерті на воді його можливої родички. Відповідно до звіту коронера, Джейн Шекспір (Shakespeare – так подане прізвище у першоджерелі, але й Бард міг писати його по-різному) було лише два з половиною роки, коли вона впала у воду та втопилася, збираючи «жовті бодлі» або кукурудзяні чорнобривці. Оскільки місце її смерті – Аптон Уоррен на річці Салварп у графстві Вустершир знаходилося лише у 20 милях від будинку дитинства Шекспіра в Стратфорд-на-Ейвоні, історики з Оксфордського університету припускають, що драматург міг чути про цю подію. Коронер, який засвідчив випадкову смерть дитини, написав: «І тому вищезгадані квіти стали причиною смерті вищезгаданої Джейн; і вони нічого не варті» (Kennedy, 2011). Авторка публікації – Мей Кеннеді – цитує одну з викладачок з факультету англійської мови та літератури Оксфордського університету Емму Сміт: «...хоча п'єси Шекспіра спираються на добре засвідчені літературні джерела, вони також часто мають коріння в плітках, буденності та побутових подробицях повсякденного життя» (Kennedy, 2011). Таким чином привертається увага не лише до психологічних підвалин ампліфікації мотиву смерті у воді, але й до можливої детермінованості його повсякденністю, плітками, поголосками та іншими явищами традиційної культури.

Крізь призму статистики та записів коронерів аналізує можливе сприйняття смерті

на воді в епоху Тюдорів Кайлі Холленштайн: «За даними журналу *Smithsonian Magazine*, утоплення стало причиною майже половини всіх випадкових смертей. Одяг Офелії та ймовірно невміння плавати не зіграли б їй на користь. Насправді жінки зазвичай стикалися з реальною небезпекою, коли справа доходила до води. <...> Тюдорівська аудиторія, ймовірно, могла б порівняти смерть Офелії з історією когось зі знайомих, хто трагічно загинув через воду. У цьому контексті ймовірно, що в той час її смерть була б інтерпретована як трагічний випадок, а не навмисний акт» (Hollenstein, 2023). Це – погляд історика, який засвідчує доцільність інтерпретації мотиву смерті в трагедії Шекспіра, як і в будь-якому літературному творі, в контексті культурного досвіду та знань автора і його епохи.

У сучасних дослідженнях смерть Офелії аналізується у контексті правових норм ранньої модерної доби, міфопоетичного світогляду, рецепції у малярстві тощо. Водночас залишається низка моментів, які потребують уточнень, пояснень і, можливо, зміни акцентів, оскільки питання про те, наклала вона на себе руки чи смерть її була випадковою, у літературознавстві так і залишається відкритим. Пропонуючи свою інтерпретацію події, виходжу з того, що дослідження танатологічних мотивів та топосів у творчості В. Шекспіра неможливе поза фольклорно-етнологічним дискурсом. Особливе значення мають свідчення про ставлення жителів Англії до померлих на воді й від води. Саме тому поряд із новітніми дослідженнями необхідно враховувати накопичені впродовж значного часу записи повір'їв, звичаїв, традицій.

Мета, завдання, актуальність дослідження. Смерть Офелії відбувається поза сценою, про неї Клавдію та Лаерту розповідає Гертруда. Ця ситуація звертає увагу на неодноразово актуалізоване питання особливості смерті та поховання Офелії, але водночас ставить питання про те, чому не було надано допомоги. Саме тому **мета пропонованої розвідки** – проаналізувати смерть Офелії у світлі традиційної танатології.

Метою продиктовані **завдання статті**:

- з'ясувати народно-обрядовий інтертекст досліджуваного твору;
- довести обізнаність героїв трагедії, Офелії передусім, у фольклорі та обрядовій традиції;
- проаналізувати ставлення до смерті героїні різних персонажів і причини амбівалентності такого ставлення;
- зіставити ампліфікований мотив смерті Офелії із зафіксованими етнографами уявленнями про пожертви воді.

Актуальність дослідження зумовлена зверненням гуманітаристики до міждисциплінарних досліджень, що дозволяє глибше досягнути культуру минулого й сучасного, та необхідністю розгляду у різних міждисциплінарних проєкціях творчість великого Барда, що сприятиме кращому розумінню його творів не лише в контексті літератури та офіційної культури його часу, але й в системі народної творчості та обрядової традиції.

Новизна статті полягає у переакцентуванні уваги з питання «**як загинула?**» на питання «**чому не рятували?**» та «**чому так поховали?**», що потребує залучення не лише історичного та літературознавчого, але й фольклорно-етнологічного, історичного контексту та новітніх досліджень з соціальної археології, прочитання поведінки героїні п'єси крізь призму побутової культури та звичаєвості Англії часів Шекспіра. На наш погляд, для інтерпретації твору не обійтися без апеляції до народної традиції, яка існувала поряд з церковною і значною мірою зумовлювала стосунки, побут та тип мислення й вчинків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети потрібно звернутися перш за все до декількох ключових моментів:

- образ Офелії був детермінований шекспірівською епохою, характер та поведінка героїні розвивається у контексті культури того часу, саме тому вона, як і Гамлет, про що

вже доводилося писати, перебуває на перетині різних традицій: церковної, світської – придворної та народної;

- про смерть дівчини розповідає Гертруда, яка, виходячи з того, як вона поводить себе під час поховання Офелії, також добре обізнана з традиційною обрядовістю, що фактично була частиною побутової культури навіть при дворі;

- у діалозі могильників про смерть Офелії є два взаємопов'язані висновки про можливість поховання **потопельниці** (і на цьому наголошую!): 1) так вирішив коронер, 2) її соціальний статус дозволяє змінити і церковний, і традиційний (народний) обряд поховання;

- у сцені поховання ставлення до смерті та посмертного побутування душі дівчини також розходяться.

У світлі цих питань актуалізується контрастність ставлення героїв п'єси до характеру смерті Офелії, а відтак і амбівалентна оцінка героїні: жертва випадку, отже, майже свята, що відчувається у ставленні до неї Гамлета та Лаерта, або самогубця, отже, велика грішниця, і це – ставлення священника. А між цими двома можливостями – божевільна, яка не може відповідати за свої дії. Зауважу, що в англійському законодавстві тієї пори ставлення до самогубців-божевільних не було таким жорстоким, як до тих, хто свідомо вкоротив собі життя, і їх можна було ховати на кладовищі, але у самій «непрестижній» його частині.

Саме до «серединної» версії часто схиляються дослідники. У 1977 р. Бріджит Геллерт Луонс відзначила: «Нарешті, смерть [Офелії] – самогубство чи нещасний випадок – явно стала предметом суперечливих інтерпретацій» (Lyons, 1977, с. 61), та, аналізуючи різні форми візуалізації смерті героїні й зіставляючи їх із текстом трагедії, робить висновок: «...опис Офелії, яка потопає, – спокійний і майже поетичний, ніжний перехід у смерть. Офелія блаженно співає гімни, прямуючи до води, підкреслюючи свою невинність і чистоту. Вона не видає жодних ознак продуманості своїх дій... жоден персонаж, який заслуговує на довіру, не вважає її смерть самогубством. Смерть Офелії була нещасним випадком. <...> Офелія просто була надто глибоко вкорінена у фантазії, щоб завдати собі шкоди» (Lyons, 1977, с. 65–66). Погоджуючись з дослідницею у головному висновку, що смерть дівчини – нещасний випадок, спробую звернутися до іншої системи аргументів.

Можливість різних інтерпретацій загибелі Офелії закладена, звичайно, у самому тексті, зокрема у репліці про «непевність» цієї смерті, яку сучасники Шекспіра могли сприймати не так, як ми. Згідно з дослідженням Ф. Ар'єса, у свідомості людей Середньовіччя смерть могла бути різною. Насторожувало все, що відбувалося поза межами буденності: «...низькою була не тільки раптова смерть, а також смерть без свідків і церемоній, як, наприклад, смерть мандрівника в дорозі, потопельника, якого виловили в річці, незнайомої людини, яку знайшли на краю поля, або навіть сусіда, якого вбив грім без всякої причини» (Ariès, 1977, с. 143). Водночас смерть на воді не мала однозначної оцінки і потребувала розслідування. «Певною» чи «непевною» вона визнавалася залежно від обставин, що концептуально для нашої розвідки. Важливість апеляції до роботи Ар'єса зумовлена й тим, що Офелія втопилася при свідках, про що свідчить мальовничий опис події Гертрудою.

Можливість Офелії скоїти самогубство заперечується її характером та поведінкою. Виховання та освіта Офелії не зводилося лише до вміння читати та писати, моралізаторських настанов батька та брата. Вона була добре обізнана з фольклорною та обрядовою традицією, зокрема весільною та поховальною, що акцентовано у трагедії. Заглибленість у народну культуру доньки канцлера виявляється у її піснях й розмовах з Гертрудою та Клавдієм. І вже вони помічають, що спів, репліки та дії божевільної мають глибокий сенс.

Офелія занурена у систему народних традицій. Саме у систему, оскільки значною

мірою її уявлення про світ зумовлені обрядовою культурою. Це засвідчують її пісні. Мауріке Хунт, апелюючи до пісень Офелії як до доказу божевілля, причиною якого (на думку дослідника) стала вагітність героїні (Hunt, 2005, с. 643–644), ігнорує їх зв'язок з традицією Валентиного дня, коли першого зустрічного вважали своїм Валентином (обранцем/обраницею) на весь рік. Пісня Офелії може засвідчувати, що вона хотіла стати Валентиною, повірила обіцянкам свого обранця (ім'я його не назване, але співає вона Гертруді, матері Гамлета). Це одне зі свідчень того, як ігнорується звичайний для автора культурний контекст, у якому день святого Валентина заповнений далеко не релігійною обрядовістю, про що знали сучасники Великого Барда. Божевілля повертає до справжніх засад свідомості: свої взаємини з Гамлетом Офелія значною мірою сприймає через традиції Валентиного дня та їх порушення.

Водночас у майже сороміцькій валентинівській пісні виявляється й химерна інтерпретація настанов батька та брата про необхідність бути обережною у стосунках із Гамлетом, як і з будь-яким чоловіком. На цю думку наштовхує те, що пісня про Валентинів день переплітається з піснями про раптову смерть батька та його таємне, отже позбавлене необхідних ритуалів, поховання, про порушення як передшлюбної, так і поховальної обрядовості, з якими дівчина зіштовхнулася впродовж короткого часу.

Офелію турбує думка про непевну смерть батька, неможливість його оплакати й на могилі виявити свої почуття. Її пісні засвідчують, що вияв горя в традиції її часу був необхідним саме (або перед усім) під час поховання, про що йшлося вище. Коментуючи переклад шекспірівського «Гамлета» Л. Гребінкою Дмитро Наливайко пише про випад Шекспіра «проти модної в ті часи афектації почуттів» (Наливайко, 1986, с. 652), але, здається, не до кінця розкриває зміст сцени, оскільки, за спостереженнями сучасних медієвістів, саме у шекспірівський період основним місцем вияву страждання, болю стає цвинтар, в обряді остаточного прощання виявляються моменти театралізації скорботи. Це стає частиною обрядодій, а отже й своєрідне змагання у прояві любові до Офелії та страждання від втрати між Лаертом і Гамлетом – не лише випад проти афектованості, але й фіксація особливостей обряду. Імпліцитно до цього відправляють і пісні Офелії з не випадковими гіперболами:

Квіти, зрошені слізьми,

Не лягли в могилу (Шекспір, 1986, с. 85);

І сльози били в труну дощем (Шекспір, 1986, с. 89).

Її турбувало, що батько помер наглою смертю та не отримав гідного поховання й вшанування, а тому просить про Божу допомогу померлим. Ця пісня корелює з її власною долею: батька поховали потайки, як злодія, її смерть «непевна» і похорон неповний.

У розмові з королевою та королем Офелія згадує народну казку (скоріше – етіологічну легенду) про сову – доньку пекаря, що є імпліцитним вираженням страху звинити перед Богом, оскільки саме за це покарана донька пекаря, і також засвідчує, що крім книжної культури героїня була знайома з традиційною культурою, боялася кари за порушення релігійних приписів та народних традицій, непевної смерті та девіантного поховання, тому навряд чи наважилася на гріх самогубства.

Офелія співає, вірніше, цитує уривок з поширеної в епоху Відродження балади «My Robin is to the greenwood gone» або «Bonny Sweet Robin». Найдавніша партитура цього твору дійшла до нашого часу в Лютневій книзі Вільяма Балета (бл. 1600 р.) (Morris, 1958, с. 601).

Окреслене коло фольклорного знання Офелії, що було явищем зрозумілим для тих часів, породжує сумнів у твердженні М. Габилевич про те, що «єдині старовинні хвалебні пісні-канти, які могла знати й співати Офелія, це – псалми во славу Творця» (Габилевич, 2005, с. 126), адже «хвалебні» пісні завжди були складником весільного обряду, а у піснях та висловлюваннях божевільної Офелії, як і в сцені її поховання, постійно

акцентується подібність весільної та поховальної обрядовості, поряд виявляються танатос та ерос.

Звертає увагу й те, що до води Офелія приходить у вінку, що є знаком дівочтва. Вона розвішує вінки на дереві, яке стало причиною її смерті. Передсмертні дії можуть розглядатися як амбівалентні: як підготовка до смерті (і у поховальному обряді є квіти), так і до весілля. І залежно від того, на якій семантиці зосереджений читач/глядач, актуалізуються різні значення символів.

Безпосередньо думка про подібність атрибутів обрядів звучить під час поховання від Гертруди, яка кидає квіти у могилу Офелії, жалкуючи, що не змогла уквітчати дівчину до вінця, та священника, який акцентує на тому, що Офелію ховають як невинну дівчину:

**А їй вінки, як наречений, дано,
Дівоче клечання, погребний дзвін
І проводи....** (Шекспір, 1986, с. 104).

Королева

Прощай, дитино! **Квітці – квіти.**

(Розкидаючи квіти)

Гадала я тебе за сином мати.

Жадала я, моя прегарна доню,

Сама тобі квітчати шлюбне ліжко,

А не труну (Шекспір, 1986, с. 104).

Поведінка Гертруди під час поховання Офелії – свідчення того, що й вона виконувала обряди, отже також знала традиції, що важливо, оскільки саме королева детально розповідає про смерть Офелії, відтворюючи те, що можна було побачити й почути, знаходячись недалеко від місця події. Виходячи з того, що розповідає Гертруда про смерть Офелії, топитися дівчина не збиралася.

There is a willow grows aslant a brook,
That shows his hoar leaves in the glassy stream;
There with fantastic garlands did she come
Of crow-flowers, nettles, daisies, and long purples
That liberal shepherds give a grosser name,
But our cold maids do dead men's fingers call them:
There, on the pendent boughs her coronet weeds
Clambering to hang, an envious sliver broke;
When down her weedy trophies and herself
Fell in the weeping brook. Her clothes spread wide;
And, mermaid-like, awhile they bore her up:
Which time she chanted snatches of old tunes;
As one incapable of her own distress,
Or like a creature native and indued
Unto that element: but long it could not be
Till that her garments, heavy with their drink,
Pull'd the poor wretch from her melodious lay
To muddy death (Folger Shakespeare Library, 2022, с. 190).

Вся розповідь засвідчує, що сцену падіння та смерті дівчини хтось бачив та чув спів. Отже, були свідки того, що відбувалося, спостерігач весь час чув слова пісень та бачив, як поступово важчим від води ставав одяг, що потягнув на дно. Дівчина не намагалася ні втопитися (вона пливла за течією), ні врятуватися, віддавшись на волю воді. І водночас той, хто спостерігав, не намагався надати допомогу, дозволив дівчині померти. І це розуміють Клавдій та Лаерт, оскільки питання про можливість врятувати не виникло навіть у брата.

Король та королева втаїли смерть вбитого Гамлетом Полонія, але йдуть за тілом його доньки засвідчуючи, що не йдеться про самогубство, оскільки самовбивць ховали поза цвинтарем уночі. За монархами йде почет та інші учасники поховання. Великий поховальний почет показник того, що ховають людину з вищих кіл, такий супровід – свідчення високого соціального стану померлої, тому Гамлет одразу відзначає це. Отже, після смерті Офелія не втрачає свій статус і її поховання вдень на освяченій землі не викликає в інших людей засудження. Більш за те, брат впевнений у її праведності й звинувачує у порушенні традиційних норм священника.

Водночас у п'єсі двічі постає питання про правомірність такого похорону, отже й про те, чи сама Офелія вкоротила собі життя. Шарон Еммерікс, розглядаючи особливості «пейзажів смерті» у трагедії Шекспіра, помічає, що саме священник говорить про необхідність ховати Офелію під черепками (Emmerichs, 2012, с. 187), його обурює поховання дівчини на освяченій землі кладовища, проведення церковного ритуалу через наполягання королівської родини й тому, не зважаючи на вимоги Лаерта, обряд поховання скорочується.

Відправили ми службу, як могли.

Ви ж знаєте, непевна в неї смерть.

Коли б не владне слово короля,

Лежати б їй в несвяченій землі

До судних сурм; не квіти й молитви –

Череп'я й цеглу кидали б на неї (Шекспір, 1986, с. 104).

У річищі досліджуваного питання важливо звернути увагу на діалог могильників, але на ту частину, яка рідко тлумачиться літературознавцями. Йдеться про те, чому дозволили ховати Офелію на освяченій землі. Постійно привертає увагу певний підсумок діалогу про шляхетне походження потопельниці, але перед тим згадується закон, яким керувався коронер, що виніс вирок про смерть на воді, а не самогубство. Цікавий сам факт можливості амбівалентного потрактування втоплення, яке до того ж було одним із найпоширеніших видів раптової, непередбаченої смерті. Репліки цвинтарних філософів сучасний читач/глядач може сприймати як глузування над судочинством, яке іноді схильне до абсурдних або прямо несправедливих рішень. Водночас зовсім не випадково вони розмірковують про різну оцінку смерті потопельників, оскільки вона може бути з власної волі й незалежною від власної волі, випадковою або жертвовною. Гробарі розуміють амбівалентність такої смерті, але для них важливіше, що над причиною смерті ті, хто забезпечує законність, замислюються лише тоді, коли йдеться про поважну особу. Їхні фрази ніби пародіюють жонглювання словами та думками, ззовні нагадують судову казуїстику, після якої стає невідомим, чи втопилася дівчина, чи вода її втопила. З суб'єкта дії потопельниця стає об'єктом, смерть перестає бути ініційованою, а стає результатом зовнішніх сил, а отже й самогубство перетворюється на смерть з чужої (невідомої, якоїсь абстрактної) волі: «If the man go to this water, and drown himself, it is, will he, nill he, he goes, mark you that; but if the water come to him and drown him, he drowns not himself: argal, he that is not guilty of his own death shortens not his own life» (Folger Shakespeare Library, 2022, с. 201) («Якщо людина йде до води й топиться, значить, вона сама йде. Але якщо не вона до води, а вода до неї, значить, вона не втопилася, але зовсім навіть утоплена. Тому, хто не винен у своїй смерті, той не скорочував і свого життя»).

Таким чином, ми постійно відчуваємо певне мерехтіння смислів, яке може отримати ясність у світлі спостережень етнологів, які засвідчили збереження подекуди в Англії до першої половини ХХ століття (!) традиції не рятувати тих, хто топиться. Це було рудиментарною формою язичницьких пожертв рікам та іншим водним артеріям. І це пояснює особливе ставлення до смерті на воді та можливість амбівалентної оцінки смерті героїні і незадоволення священника. Дозволю собі велику цитату, що може надати відповіді на питання, які виникали у процес роботи над статтею: «Вельми сумно, але не

далі як у 1928 р. у Західній Ірландії люди не захотіли рятувати потопельника і дозволили йому потонути, оскільки вірили, що річка або море повинні отримувати по одній жертві на рік і вода помститься тому, хто спробує відібрати в неї цю жертву. Аналогічне марновірство існувало і в Шотландії, де кілька років тому, коли один хлопчик тонув у річці Росс, його братів змусили відійти геть від берега. Якийсь старий крикнув із натовпу: “Давайте йому спокій! Ніхто більше не потоне цього року. Річка отримала своє”. На Оркнейських островах ще п'ятдесят років тому власники човнів не просто відмовлялися виходити в море, щоб рятувати потопельників, а й знімали з човнів весла, щоб ніхто інший не зміг використати їх для цих цілей» (Radford&Radford, 1947, с. 287). Ховали потопельників відповідно до статусу смерті: якщо це був нещасний випадок, то з «добрими» людьми й за повним ритуалом; якщо людина втопилася за власним бажанням, то як самовбивцю.

Смерть-пожертва не могла бути схваленою церквою, тому священник підкорився волі монархів, провів обряд, але скоротив його. Загибель героїні він оцінює як «непевну», оскільки не сприймає старі язичницькі традиції й засуджує їх. Жертовність або самопожертву Офелії тому світові, який звів її з розуму, служитель церкви розцінює як самогубство, а отже й гріх. Королівська родина та брат оцінили трагедію як традицію, тому навіть Лаерт не поставив питання, чому сестру не врятували. Для нього вона праведниця, а грішить у своєму свавіллі священник:

Хай з гожого, незайманого тіла

Зростуть фіалки.

(До священника)

Ти ж, безсердий, знай:

Творця возхвалить в янголах сестра,

А ти завиєш в пеклі (Шекспір, 1986, с. 106).

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що амбівалентне ставлення персонажів до смерті та характер поховання Офелії зумовлене перш за все традиційним ставленням до потопельників в Англії шекспірівської доби, яке існувало ще до першої половини ХХ століття і впродовж віків було закріплене у законодавстві, де смерть від води могла розглядатися за певних умов як самогубство; незалежний від людини трагічний випадок; як непевна, сумнівна.

Останній випадок розглядається як традиція пожертви водоймам, через що дівчина не чинила опору долі, свідок/свідки дозволили їй втопитися, а священник не погодився виконувати повний церковний обряд поховання.

Системний аналіз шекспірівських творів у світлі фольклорно-етнологічних знань та сучасних знань про культуру його часу загалом дає можливість дешифрувати зрозумілі сучасникам і напівпрозорі або непрозорі для нас коди літературної спадщини Великого Барда.

Література

- Габлевич, М., 2005. Підводний світ Офелії в оригіналі й перекладах. *Ренесансні студії*, 10, с. 113–128.
- Наливайко, Д., 1986. Примітки. Шекспір В. Гамлет, принц Датський. В: Шекспір В. Твори в 6-ти томах. Пер. з англ. Леоніда Гребінки. Київ: Дніпро, Т. 5, с. 648–653.
- Павленко, І. Я., 2023. «Ото й увесь обряд?»: танатологічні мотиви та топоси трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у контексті народних традицій. *Мова. Література. Фольклор*, 1, с. 103–110.
- Шекспір, В., 1986. Гамлет, принц Датський. В: Шекспір В. Твори в 6-ти томах. Пер. з англ. Леоніда Гребінки. Київ: Дніпро, Т. 5, с. 5–118.
- Ariès, Ph., 1977. *L'Homme devant la mort*. Seuil.
- Emmerichs, Sh., 2012. Shakespeare and the Landscape of Death: Crossing the Boundaries of

- Life and the Afterlife. *Shakespeare*, 8(2), p.171–194.
- Folger Shakespeare Library, 2022. William, Sh.: *Hamlet Prince of Denmark*. Available at: <https://folger-main-site-assets.s3.amazonaws.com/uploads/2022/11/hamlet_PDF_FolgerShakespeare.pdf>
- Gilchrist R., 2020. Sacred Heritage. *Monastic Archaeology, Identities, Beliefs*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Gilchrist, R., 2022. Voices from the Cemetery. *The Social Archaeology of Late-Medieval Burial Medieval Archaeology*, 66, p. 120–150. Available at: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00766097.2022.2003610>>
- Hollenstein, K., 2023. Why Are We So Convinced Ophelia Killed Herself? *Holding History*. [online] Available at: <<https://www.holdinghistory.org/post/why-are-we-so-convinced-ophelia-killed-herself>>
- Hunt, M., 2005. Impregnating Ophelia. *Neophilologus*, 89 (4), p. 641–663.
- Kennedy, M., 2011. The real Ophelia? 1569 coroner's report suggests Shakespeare link Death of Jane Shaxspere bore hallmarks of character and girl may even have been relative of playwright. Available at: <<https://www.theguardian.com/culture/2011/jun/08/shakespeare-real-ophelia-link>> (Accessed 15.04.2025).
- Lyons, G. B., 1977. The Iconography of Ophelia. *ELH*, 44(1), pp. 60–74. Available at: <<https://www.jstor.org/stable/2872526>> (Accessed 12.04.2025).
- Morris, H., 1958. Ophelia's "Bonny Sweet Robin". *PMLA*. 73(5), p. 601–603. Cambridge: University Press.
- Radford, E. & Radford, M. A., 1947. *The Encyclopedia of Superstitions*. Surrey. England.
- Tarlow, S., 2013. Belief and the Archaeology of Death, In: Liv Nilsson Stutz, and Sarah Tarlow (eds). *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford, DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0034> (Accessed 2. 01. 2025).
- Williams, H., 2006. *Death and Memory in Early Medieval Britain*. Cambridge : Cambridge University Press.

References

- Ariès, Ph., 1977. *L'Homme devant la mort*. Seuil.
- Emmerichs, Sh., 2012. Shakespeare and the Landscape of Death: Crossing the Boundaries of Life and the Afterlife. *Shakespeare*, 8(2), p.171–194.
- Folger Shakespeare Library, 2022. William, Sh.: *Hamlet Prince of Denmark*. Available at: <https://folger-main-site-assets.s3.amazonaws.com/uploads/2022/11/hamlet_PDF_FolgerShakespeare.pdf>
- Gilchrist R., 2020. Sacred Heritage. *Monastic Archaeology, Identities, Beliefs*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Gilchrist, R., 2022. Voices from the Cemetery. *The Social Archaeology of Late-Medieval Burial Medieval Archaeology*, 66, p. 120–150. Available at: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00766097.2022.2003610>>
- Hablevych, M., 2005. Pidvodnyi svit Ofelii v oryhinali y perekladakh [Ophelia's Underwater World in the original and translations]. *Renesansni studii*, 10, s. 113–128. (in Ukrainian)
- Hollenstein, K., 2023. Why Are We So Convinced Ophelia Killed Herself? *Holding History*. [online] Available at: <<https://www.holdinghistory.org/post/why-are-we-so-convinced-ophelia-killed-herself>>
- Hunt, M., 2005. Impregnating Ophelia. *Neophilologus*, 89 (4), p. 641–663.
- Kennedy, M., 2011. The real Ophelia? 1569 coroner's report suggests Shakespeare link Death of Jane Shaxspere bore hallmarks of character and girl may even have been relative of playwright. Available at: <<https://www.theguardian.com/culture/2011/jun/08/shakespeare-real-ophelia-link>>

- (Accessed 15.04.2025).
- Lyons, G. B., 1977. The Iconography of Ophelia. *ELH*, 44(1), pp. 60–74. Available at: <<https://www.jstor.org/stable/2872526>> (Accessed 12.04.2025).
- Morris, H., 1958. Ophelia's "Bonny Sweet Robin". *PMLA*. 73(5), p. 601–603. Cambridge: University Press.
- Nalyvaiko, D., 1986. Prymitky. Shekspir V. Hamlet, prynts Datskyi [Notes: Shakespeare V. Hamlet, Prince of Denmark]. V: Shekspir V. Tvory v 6-ty tomakh. Per. z anhl. Leonida Hrebinky. Kyiv: Dnipro, T. 5, c. 648–653. (in Ukrainian)
- Pavlenko, I. Ya., 2023. «Oto y uves obriad?»: tanatolohichni motyvy ta toposy trahedii V. “Is that all the rite?»: thanatological motifs and topos of W. Shakespeare’s tragedy “Hamlet” in the context of folk traditions]. *Mova. Literatura. Folklor*, 1, s. 103–110. (in Ukrainian)
- Radford, E. & Radford, M. A., 1947. *The Encyclopedia of Superstitions*. Surrey. England.
- Shekspir, V., 1986. Hamlet, prynts Datskyi [Hamlet, Prince of Denmark]. In: Shekspir V. Tvory v 6-ty tomakh. Per. z anhl. Leonida Hrebinky. Kyiv: Dnipro, T. 5, s. 5–118. (in Ukrainian)
- Tarlow, S., 2013. Belief and the Archaeology of Death, In: Liv Nilsson Stutz, and Sarah Tarlow (eds). *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford, DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0034> (Accessed 2. 01. 2025).
- Williams, H., 2006. *Death and Memory in Early Medieval Britain*. Cambridge : Cambridge University Press.

Стаття надійшла до редколегії 5.05.2025.

Iryna Pavlenko

**‘AS WE HAVE WARRANTY, HER DEATH WAS DOUBTFUL’:
OPHELIA’S DEATH THROUGH THE PRISM OF FOLK THANATOLOGY**

The article is based on the fundamental concepts of Philippe Aries about changing perceptions of death and, consequently, everything related to preparation for it and its ritualisation; on the idea expressed in works on Cultural Anthropology, Archaeology, Ethnology, History emphasising the need to study the death discourse using interdisciplinary approaches, and its realisation in Literary Studies through the interpretation of the death of Shakespeare's heroine. The article aims to analyse Ophelia's death through the lens of traditional thanatology. The article shifts the focus from the question 'how did she die?' to the questions 'why was she not rescued?' and 'why was she buried like this?', engaging not only Historical and Literary Studies but also Folklore, Ethnology, and historical context. The heroine's behaviour is considered in light of everyday culture and customs in Shakespearean England. The interpretation of Ophelia's death and burial is grounded in the statements of English ethnologists about the existence of traditional water-related sacrifices, which may have normalised such deaths as natural occurrences. The analysis suggests that the characters' ambivalent attitudes toward death, as well as the nature of Ophelia's burial, are shaped by traditional views of drowning, which were codified in law for centuries. Under certain conditions, death by water could be classified as suicide, a tragic accident beyond one's control, or an indeterminate case. The latter category is linked to a cultural tradition of sacrificial offerings to bodies of water. This framework helps explain why Ophelia appears to submit passively to her fate, why the witnesses made no effort to save her, and why the priest refused to perform the full rites of Christian burial. Examining Shakespeare's works through the prism of folklore, ethnology, and contemporary knowledge of his time's culture allows us to decipher the codes of the Great Bard's literary heritage that were transparent to his contemporaries but are now often partially obscured or entirely lost to us.

Keywords: Shakespeare, Ophelia, interdisciplinarity, interpretation, cultural context, folk tradition, rite, death, burial, drowning, thanatology.